

Azərbaycan cəmiyyətində rəqəmsal transformasiyanın sosioloji analizi: Süni intellekt, struktur dəyişmələr, sosial bərabərsizlik

Elizə İsmayılova

Xülasə. Müasir dünyada ən çox müzakirə olunan texnoloji yeniliklərdən biri süni intellekt, həyatın hər sahəsində effektivliyini hər gün artırır. Araşdırmalar və statistika göstərir ki, süni intellektin sosial həyata təsiri daim artır və sosial həyata müxtəlif yollarla təsir göstərir. Buna görə də, süni intellekt sosial elmlərin, eləcə də proqram təminatı və kompüter elmlərinin maraq dairəsinə aiddir. Rəqəmsal dəyişim və süni intellekt üzrə sosioloji tədqiqatlar həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından artır. Bu tədqiqatın məqsədi rəqəmsal transformasiyanın Azərbaycan cəmiyyətində sosial strukturlara, institusional münasibətlərə və fərdi aktorların davranış modellərinə təsirini sosioloji müstəvidə təhlil etməkdir. Məqalədə şəbəkə cəmiyyəti, informasiya cəmiyyəti və rəqəmsal bərabərsizlik nəzəriyyələri əsasında analitik çərçivə qurulmuş, empirik tədqiqat dizaynı təklif edilmişdir. Araşdırma göstərir ki, Azərbaycanda rəqəmsal transformasiya əsasən dövlət mərkəzli institusional mexanizmlər üzərindən reallaşır və bu proses yeni sosial təbəqələşmə formalarının yaranmasına səbəb ola bilər.

Açar sözlər: rəqəmsal transformasiya, rəqəmsal bərabərsizlik, sosial təbəqələşmə, süni intellekt

Bakı Dövlət Universiteti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı, Azərbaycan

E-poçt: elizaismayilova@bsu.edu.az

Daxil oldu: 5 Fevral 2026; Qəbul edildi: 9 May 2026; Onlayn dərc edildi: 30 May 2026

© Müəllif(lər) 2026. Bu, Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyası (CC BY-NC 4.0) şərtləri altında paylanan açıq girişli məqalədir.

Sociological Analysis of Digital Transformation in Azerbaijani Society: Artificial Intelligence, Structural Shifts and Social Inequality

Eliza Ismayilova

Abstract. In the contemporary world, Artificial Intelligence (AI) stands as one of the most extensively discussed technological innovations, progressively enhancing its efficacy across all spheres of life. Empirical research and statistical data indicate that the societal impact of AI is continuously expanding, influencing social dynamics through multifaceted channels. Consequently, AI has become a focal point of inquiry not only for software and computer sciences but also for the social sciences. Sociological investigations into digital evolution and AI are currently experiencing significant growth in both qualitative and quantitative dimensions.

The objective of this research is to analyze the impact of digital transformation on social structures, institutional relations, and the behavioral patterns of individual actors within Azerbaijani society from a sociological perspective. The article establishes an analytical framework based on the theories of the network society, the information society, and the digital divide, while proposing a structured empirical research design. The study concludes that digital transformation in Azerbaijan is primarily facilitated through state-centric institutional mechanisms, a process that may catalyze the emergence of novel forms of social stratification.

Keywords: digital transformation, digital divide, social stratification, artificial intelligence

Baku State University, PhD in Philosophy, Baku, Azerbaijan

E-mail: elizaismayilova@bsu.edu.az

Received: 5 February 2026; Accepted: 9 May 2026; Published online: 30 May 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Giriş

Rəqəmsal texnologiya məlumatları ikili kod (0 və 1) vasitəsilə emal edən, saxlayan və ötürən elektron alətlər, sistemlər və cihazlardır. İnternet, süni intellekt, məlumat mərkəzləri və fiber-optik şəbəkələr kimi rəqəmsal dəyişimlər cəmiyyətin gündəlik həyatının hər bir sahəsini inkişaf etdirən, sürətləndirən və rəqəmsal ekosistem yaradan müasir vasitələrdir. Bəs hansı problemi həll etmək üçün süni intellektdən istifadə olunur? Nə proqnozlaşdırılır və ya optimallaşdırılır və kim tərəfindən? Süni intellekt qarşımızdakı problemi həll etməyin yeganə və ya ən yaxşı yoludurmu? Bunun əvəzinə diqqətimizi həll etməyə yönəldə biləcəyimiz başqa problemlər varmı? Süni intellektdən istifadə edərək problemin hansı aspektlərini həll edə bilərik və hansılarını həll edə bilmərik? Problemin proqnozlaşdırılması problemlərini təyin etməyimiz və formallaşdırmağımız alqoritmik sistemin necə göründüyünü və işlədiyini formalaşdırır. Problemin tərfi süni intellekt praktikləri üçün araşdırmanın xaricində olduğu kimi asanlıqla qəbul edilə bilsə də, sistem qurulduqca bu, tez-tez tədricən baş verir. Ən yaxşı hallarda bu, ictimaiyyətin iştirakı üçün bir fürsət ola bilər, çünki qeyri-müəyyən siyasət məqsədlərinin və fərziyyələrinin təkmilləşdirilməsi prosesi rəqabət aparan dəyərləri və prioritetləri ön plana çıxarır.

BMT-nin qəbul etdiyi Üçüncü minilliyin inkişaf məqsədlərindən biri də global tərəfdaşlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətidir. Burada qeyd olunur ki, sağlamlığından, yaşadığı mühitdən, irqindən, yaşından, maddi vəziyyətindən, təhsilindən, cinsindən asılı olmayaraq hər kəsə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) bəhrələnmək imkanı yaradılmalıdır (Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər), 2003). Rəqəmsal transformasiya müasir cəmiyyətlərdə sosial dəyişmənin əsas determinantlarından birinə çevrilmişdir. Bu proses yalnız texnoloji infrastrukturların yenilənməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda, sosial institutların funksional məzmununu, güc münasibətlərini və identiklik formalarını yenidən qurur (Castells, 2010). Azərbaycan kimi postsovet cəmiyyətlərində rəqəmsallaşma həm modernləşmə aləti, həm də sosial diferensiasianı dərinləşdirən faktor kimi çıxış edir.

Tədqiqat

Sosiologiya daxilində süni intellekt üzrə tədqiqatlara iki əsas yanaşma mövcuddur. Birinci qrup tədqiqatlar əsasən süni intellekti kapital və siyasi güclərin sosial nəzarəti qorumaq üçün bir vasitə kimi sosial təsirləri kontekstində araşdırır, sosial bərabərsizlikləri təkrarlayan bir fenomen və onu

yaradanların bir mədəni fenomenidir. Digər tərəfdən, ikinci qrup tədqiqatçılar texnologiyayı ümumilikdə və xüsusilə süni intellekti sosializmin istehsalında “sosial aktyor” kimi dəyərləndirirlər. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, süni intellekt, ümumiyyətlə, sosial elmlər və xüsusən də sosiologiya daxilində tədqiqatlar hələ ilkin mərhələdədir. Bu, sosiologiyanın bu sahəyə marağının olmamasından daha çox texnologiyanın yeniliyindən qaynaqlanır. Şübhəsiz ki, sosiologiya uzun müddətdir elm və texnologiya üzrə xeyli nəzəri və tətbiqi tədqiqat toplayıb. Bu ədəbiyyat həm klassik texnologiyaları, həm də son zamanlar internet və kompüter texnologiyalarını - rəqəmsallaşdırmanı əhatə edən zəngin əsərlər toplusundan ibarətdir. Süni intellekt rəqəmsallaşdırmanın bir hissəsi olsa da, muxtar xüsusiyyətlərinə görə həm klassik, həm də yeni rəqəmsal texnologiyalardan fərqlənir. “Klassik texnologiyalardan” fərqli olaraq, insan xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq modelləşdirilmiş süni intellekt, insanın idrak və davranış xüsusiyyətlərini “təqlid etməyə” qadir bir texnologiyadır” (Adaş & Erbay, 2022). Süni intellektlə təchiz olunmuş maşınlar öyrənmə, danışma, ünsiyyət, qavrama, müəyyən bir məqsədə doğru hərəkət etmək və s. kimi bir çox insana bənzər davranış xüsusiyyətləri nümayiş etdirir. Bu xüsusiyyətlə, süni intellektin sosiologiya daxilində necə həll ediləcəyi və konsepsiyalaşdırılacağı müzakirənin vacib sahələrindən birini təşkil edir. Süni intellektin həyatın hər bir aspektində artan təsirini nəzərə alaraq, sosiologiyanın süni intellekti necə konsepsiyalaşdıracağı və əməliyyatlaşdıracağı əhəmiyyət kəsb edir.

“Düşünməyi öyrənən maşınların müəyyən vəzifələri insanlar tərəfindən idarə olunmadan yerinə yetirə biləcəyi fikrinə əsaslanan süni intellekt konsepsiyası, Maarifçilik dövrünə gedib çıxan bir düşüncədə təməlini tapır; Leybnizin insanlar arasındakı fikir ayrılıqlarını həll edəcək mexaniki düşünmə cihazları bu xəyalın bir nümunəsidir” (Buchanan, 2005). Nəzəri əsaslar Alan Tüinq tərəfindən qoyulsa da, süni intellekt anlayışı ilk dəfə 1956-cı ildə Dartmut Konfransında riyaziyyatçı Con Makkarti tərəfindən istifadə edilmişdir. Həqiqətən də, Dartmut Konfransı yeni bir elmi sahənin, yəni süni intellekt tədqiqatlarının yaranması hesab olunur (Crevier, 1993). Süni intellektin qızıl dövrü də adlandırılan 1950-1975-ci illər arasındakı dövrdə süni intellektin əsaslandırma metodu olan alqoritmlər və süni intellektin dili olan öyrənmə metodu olan semantik öyrənmədə əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə olunmuşdur. Buna baxmayaraq, 1980-ci ildən sonrakı dövrü süni intellekt tədqiqatlarının yeni qızıl dövrü kimi müəyyən etmək olar. Bunun səbəbi, bu dövrdən sonra həm nəzəriyyədə, həm də praktikada süni intellekt tədqiqatlarında əhəmiyyətli sıçrayışların edilməsidir. Süni intellektin hazırkı vəziyyətinə çatmasına imkan verəcək ekspert sistemləri bu dövrdə ortaya çıxmışdır. “Ekspert sistemləri, müəyyən mövzularda mütəxəssis olan insanların biliklərinin ötürüldüyü modellərdir və süni intellekt müəyyən alqoritmlərdən istifadə edərək bu sahələrdəki problemləri həll edə bilər. Beləliklə, süni intellektin biliklərinin keyfiyyətində və formasında inqilab baş vermişdir” (McCorduck, 2004).

2000-ci illərdən başlayaraq süni intellekt bir texnologiya kimi sosial həyata təsir göstərməyə başladı. Süni intellekt və “düşünən” maşınlar ilk dəfə məhz bu dövrdə kütlələr qarşısında peyda oldu. Bu dövrün ən yaddaqalan hadisələrindən biri Hanson Robotics tərəfindən istehsal edilən süni intellektə və fiziki bədənə malik robot Sofiyanın səyahətidir. Bu səyahət, onu yaradan mühəndislərlə söhbətlərinin YouTube-da yayımlanması, ABŞ-ın ən məşhur tok-şoularından biri olan The Tonight Show Starring Jimmy Fallon-da çıxışı və sonradan Səudiyyə Ərəbistanı tərəfindən vətəndaşlıq alması ilə başladı. 2018-ci ildə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq keçiriləcək beynəlxalq “İnnovasiyalar həftəsi” çərçivəsində ölkəmizdə səfərdə olan dünyanın ən ağıllı robotu” Sofiya ilə Prezident İlham Əliyev oktyabrın 22-də İmişli rayonuna səfəri çərçivəsində ASAN Həyat kompleksinin açılışı zamanı görüşmüşdür.

Dünyada və Azərbaycanda süni intellekt texnologiyası. Son illərdə dünya miqyasında süni intellektə qoyulan investisiyalarda əhəmiyyətli bir sıçrayış baş verib. 2020-ci ilə qədər süni intellekt investisiyaları illik investisiya həcmi 62,2 milyard dollar olmaqla dünyanın ən böyük investisiya sahələrindən birinə çevrilib. 2020-2027-ci illər arasında süni intellekt investisiyalarının orta illik

artımı 42,2% olmaqla 62,2 milyard dollardan 733,6 milyard dollara çatacağı gözlənilir. Stanford Universiteti tərəfindən dərc edilən hesabatla görə, süni intellektin ən intensiv istifadə edildiyi sektorlar səhiyyə, bankçılıq, maliyyə, hüquq və xidmət sektorlarıdır (Stanford University, 2016).

“2014-cü ilin payızında başlayan Süni İntellekt (Sİ) üzrə Yüz İllik Tədqiqat (AI100), Süni İntellekt (Sİ) sahəsinin və onun insanlara, onların icmalarına və cəmiyyətə təsirlərinin uzunmüddətli tədqiqatıdır” (Stanford University, 2021). Bu tədqiqat, Sİ ilə təchiz olunmuş hesablama sistemlərinin elmini, mühəndisliyini və tətbiqini nəzərdən keçirir. Əsas fəaliyyəti olaraq, Yüz İllik Tədqiqata nəzarət edən Daimi Komitə, Sİ-nin hazırkı vəziyyətini qiymətləndirmək üçün hər beş ildən bir Tədqiqat Paneli yaradır. Tədqiqatların Sİ tədqiqatı, inkişafı və s. sahələrində istiqamətlər üçün ekspert məlumatlı rəhbərlik təmin edən sintezlər və qiymətləndirmələr hazırlaması gözlənilir və sistemlərin dizaynı, eləcə də bu sistemlərin fərdlərə və cəmiyyətə geniş şəkildə fayda verməsini təmin etmək üçün proqramlar və siyasətlər həyata keçirilir. Minilliklər boyu texnoloji dəyişiklik dalğaları iqtisadiyyat və əmək bazarı üçün ikiüzlü qılınc kimi qəbul edilmiş, məhsuldarlığı və sərvəti artırmış, lakin tipik işçilər üçün əmək haqqını və iş imkanlarını potensial olaraq azaltmışdır. Roma imperatoru Vespasian əmək bazarına potensial təsir göstərdiyinə görə məhsuldarlığı artıran tikinti texnologiyasını qəbul etməkdən imtina etmişdir. Luddilər 1800-cü illərin əvvəllərində İngiltərədə tekstil maşınlarını məhv etmişdilər və ABŞ əmək bazarı üçün qızıl dövr olan 1960-cı illərdə mütəxəssislər əməyə qənaət edən texnologiyanın ABŞ-da məşğulluğu məhv edə biləcəyi barədə xəbərdarlıq etmişdilər. Müasir dövrdə problemin müəyyən edilməsi prosesləri, ilk növbədə texniki müdaxilənin zəruri olduğunu fərz etməkdən də uzaq durmamalıdır. Texniki həllər özləri problemin bir hissəsi ola bilər, xüsusən də sosial bərabərsizliklərin və potensial qeyri-texniki həllərin kök səbəblərini ört-basdır etsələr. Növbəti nəsil süni intellekt tədqiqatçıları və praktikantları problemin rəsmiləşdirilməsinə kritik diqqət yetirmək üçün təlim keçməlidirlər. Bu arada, praktikantlar öz alətlərindən güc iyerarxiyasının daha yüksək səviyyələrini öyrənmək üçün istifadə edə, süni intellektdən istifadə edərək, aramızda ən az imtiyazlı olanların deyil, güclü dövlət sektoru qurumlarının və aktyorlarının davranışlarını proqnozlaşdırma bilirlər.

Texnologiya və cəmiyyət qarşılıqlı təsirdə. Deyə bilərik ki, sosiologiyada texnologiya haqqında düşüncə tarixi ümumiyyətlə çox qədimlərə gedib çıxır. Texnologiya haqqında klassik fəlsəfi və sosioloji düşüncələr ümumiyyətlə buna iki şəkildə toxunur. Birincisi, Marksdan başlayaraq postmodern sosiologiyaya qədər uzanan, texnologiyanın instrumental anlayışıdır ki, bu da onu siyasi və iqtisadi məqsədlər üçün istifadə edilən bir vasitə kimi qəbul etmək kimi ifadə edilə bilər. Digər anlayış isə texnologiyanın manipulyativ təbiətini insanın təbiət və dünya anlayışı ilə əlaqəli şəkildə ortaya qoymağı və beləliklə, onun insan hərəkətlərində təhrifedici mahiyyətini ortaya qoymağı hədəfləyən essensialist yanaşmadır (Ellul, 1964). Süni intellektə sosioloji marağın mənşəyi texnologiya sosiologiyasının bu damarlarından qaynaqlanır. Eyni zamanda, sosiologiyada texnologiya neytral sayılır. Rəqəmsal texnologiyalar sosial münasibətləri formalaşdırır, bununla da cəmiyyətdə sosial münasibətlər — insanlar, qruplar və institutlar arasında resurslara çıxış, qərarvermə və təsir mexanizmlərini ifadə etmiş olur. Rəqəmsal transformasiya bu münasibətləri üç əsas istiqamət üzrə dəyişir:

Ünsiyyət münasibətləri:

Ənənəvi model: mərkəz → kütlə (TV, qəzet, rəsmi kanallar);

Rəqəmsal model: şəbəkə → şəbəkə (sosial media, platformalar).

Nəticə: informasiyanı yaymaq artıq yalnız institusional aktorların inhisarında deyildir. Artıq cəmiyyətin ən sadə və aşağı sinfi informasiya daşıyıcısı və paylayıcısıdır. Eyni zamanda, cəmiyyətin dəyərləri və ehtiyacları texnologiyanın necə inkişaf edəcəyini müəyyən edir.

İnformasiya münasibətləri. Əvvəllər: informasiya nadir resurs idi və onu saxlayanlar güclü idi. Bu güclər dövlət, media və ekspertlər hesab edilirdi.

İndi: informasiya boldur, amma filtrləmə və görüntülük güc yaradır. Bu isə gücün informasiyaya sahib olmaqdan çox, onun idarə olunması vəziyyətinə keçməsinə göstərir.

Əmək və asılılıq münasibətləri. Klassik işçi – işəgötürən modeli → platforma əsaslı əmək.

Sosial təminat zəifləyir, fərdi məsuliyyət isə artır.

Belə olduğu halda münasibətlər formalardan elastik-rahət, amma qeyri-sabit formaya keçir.

Beləliklə, rəqəmsal-informasiya gündəlik həyatımızda daim göründüyünü, nə gördüyümüzü, eşitdiyimizi və kiminlə görüşdüyümüzü diktə etdiyini və buna görə də nəyi bəyənib-bəyənmədiyimizdən tutmuş kiminlə qarşılıqlı əlaqədə olduğumuza qədər bir çox sahədə sosial həyata nüfuz edə bildiyinin artıq şahidiyik. Dəyərlərlə dolu və siyasi, müəyyən mənada sosial bərabərsizlikləri təkrarlamaq üçün alətlər olduğunu gizlədən texnokratiyaya əsaslanan sosiallaşma forması, texnologiyanın insan gözü üçün anlaşılmaz hala gətirildiyi, beləliklə, sorğu-sualdan immunitet qazandığı kimi konsepsiyalaşdırılır.

Struktur dəyişmələr və sosial bərabərsizlik. Azərbaycan cəmiyyətində konkret olaraq nə dəyişir? *Güc balansının dəyişməsinin əsas mexanizmləri.*

Sosioloji baxımdan süni intellektə elmi və texniki yanaşmalardan fərqli olaraq, mədəni bir fenomen kimi qəbul edən yanaşma, daha geniş sosial kontekstdə elmi və texniki tətbiqlərindən daha çox, süni intellektin ətrafında mərkəzləşmiş mədəni quruculuq prosesinə və nəticədə yaranan tendensiyalara, proseslərə və münasibətlərə diqqət yetirir (Liu, 2021). Məlumat üzərində güc (data power) kim daha çox məlumat toplayır, kim davranışı proqnozlaşdırma bilir, o, güclüdür. Dövlətlər, platformalar, banklar yeni güc mərkəzlərinə çevrilir. Güc artıq zorakılıq yox, alqoritm üzərindən işləyir. Bəs bu zaman güc balansı nədir? Sosiologiyada güc: başqalarının davranışlarını təsir altına almaq qabiliyyətini ifadə edir. Rəqəmsal transformasiya bu gücü yenidən paylayır, amma tam demokratikləşdirmir. Alqoritmik vasitəçiliklə, kim görünür?, hansı fikir yayılır?, hansı mövzu gündəmdə qalır? Bunları artıq redaktor yox, alqoritm həll edir. Güc “kim danışır”dan daha çox “kimi eşidirik” sualına keçir. “Simvolik gücün transformasiyası Bourdieuun anlayışı ilə əvvəllər status o şəxslərdə cəmləşirdi ki, onun yüksək intellekti, təhsili, bir neçə dil bilikləri və sosial-mədəni kapital idisə, indi bu status, rəqəmsal bacarıqlara malik daha çox görüntü və izləyici sayını özündə ehtiva edən yeni elit nəsil qrupları hesab edilir” (Bourdieu, n.d.; Bourdieu-Castells, 2010). Süni intellekt bir texnika kimi araşdırılan sosioloji tədqiqatların diqqət yetirdiyi digər vacib bir sahə, süni intellektin əsas iş prinsiplərindən biri olan alqoritmləri və onların sosial bərabərsizliklərin bərpasındakı funksiyalarını aşkar etməkdir. Sadəcə dillə desək, süni intellektin qərar qəbul etmə komponenti kimi təyin edilə bilən alqoritm, süni intellektə yüklənmiş məlumatların müəyyən bir hərəkətə necə reaksiya verəcəyini istiqamətləndirərək məqsəd əldə etməsinə imkan verir. “Alqoritmlərin insanlar tərəfindən yazıldığı və buna görə də sosial həyatda kök saldığı fikrindən irəli gələrək süni intellektin dəyər yüklü olduğunu, eləcə də alqoritmləri kodlaşdıran mühəndislərin onların dəyərlərinin daşıyıcıları olduğunu tədqiqatçılar göstərmişlər, həmçinin, süni intellekt obyektiv bir texnologiya olmaqdan uzaq, yəni siyasi xarakter daşıya bilər və buna görə də sosial bərabərsizliklərin bərpasında aktiv rol oynayır” (Joyce və b., 2021). Bu kontekstdə süni intellekt sosiologiyası süni intellekt inkişaf etdiricilərinə məlumat və maliyyə resurslarını kimin təmin etməsi məsələsinə diqqət yetirməli və süni intellektin harada, nə vaxt, necə və kim üçün inkişaf etdirildiyi suallarına diqqət yetirməlidir.

Dövlət və vətəndaş münasibətlərinin tənzimlənməsində dövlət daha nəzarətçi və məlumatlı olur, vətəndaş isə izlənen və rəqəmsal iz buraxan aktora çevrilir. Eyni zamanda, xidmətlər sürətlənir, şəffaflıq isə qismən artır. Nəticə etibarilə güc simmetrikləşmir, sadəcə forması dəyişir. Dövlət və vətəndaş münasibətlərinin rəqəmsallaşmasında transformasiya əsasən yuxarıdan-aşağıya doğru dəyişir. Bu dəyişməyə ən yaxşı nümunə kimi ASAN Xidmət, e-gov, myGov, SİMA, Elektron məhkəmə, elektron vergi və gömrük sistemlərini göstərmək olar. Bu xidmətlərin hər biri ayrı-

ayrılıqda fəaliyyət göstərdikləri sahələr üzrə xidmətlərin sürətlənməsini və qismən şəffaflığın həyata keçirilməsini təmin edir. Qeyd olunanlarla yanaşı, Azərbaycanda rəqəmsallaşma əsasən dövlət tərəfindən təşviq olunan strategiyalar çərçivəsində inkişaf etdirilir. Sosioloji baxımdan cəmiyyətdə dövlət idarəçiliyində bürokratiyanın azalması, dövlətə institusional etimadın artması, şəxsi münasibətlərin tanışlıq, qeyri-formal yollar və digər rolların zəifləməsi yaranır ki, bu da vətəndaşın “xidmət alan subyekt” kimi formalaşmasına yardımçı olur. Lakin vətəndaş məmuniyyətinin təmin olunmasında heç də bütün qurumlar hamısı eyni dərəcədə qiymətləndirilə bilməz ona görə ki, rəqəmsal transformasiya institusional effektivliyi artırsa da, sosial inklüzivlik baxımından bərabər nəticələr yaratmır, rəqəmsal savadlılığı aşağı olan qrupları struktur cəhətdən zəif mövqedə saxlayır.

Sosial media və ictimai təsiri. Sosiologiyanın rəqəmsal transformasiyaya yanaşmasında mədəni kontekstin əhəmiyyətini süni intellektin özlüyündə bir fenomen kimi insanlarla əlaqəsinin birtərəfli olmadığı, mədəni və sosial kontekstlərə görə dəyişdiyini aydın görə bilirik. Gündəlik həyatımızda rəqəmsal texnologiyanın cəmiyyətimizə diktəsi və baş verən sosial dəyişikliklər aşağıdakıların real həyatda var olduğunu göstərir.

- Rəsmi statusu olmayan fərdlər böyük auditoriya toplaya bilir;
- Bu təsir qeyri-sabit və platformadan asılıdır;
- İctimai müzakirə məkanıdır;
- Eyni zamanda nəzarət və özünü senzura mühitidir.

Ailə və nəsillərarası münasibətə təsiri:

- Gənclər rəqəmsal məkanda daha müstəqildir və informasiya baxımından üstün mövqedədir;
- Valideynlərin nəzarət mexanizmləri zəifləyir, güc yaşdan yox, rəqəmsal kompetensiyadan asılı olur;
- Dəyərlər arasında nəsil gərginliyi yaranır, WhatsApp ailə qrupları ailə bağlarını qoruyur;
- Rəqəmsal texnologiya həm ayırır, həm birləşdirir.

Nəticə

Rəqəmsal transformasiya sırasında süni intellekt, bəşəriyyət üçün əvvəllər heç açılmamış bir yol açır və onu indiyə qədər istehsal etdiyi və qarşılıqlı əlaqədə olduğu bütün texnoloji şeylərdən fərqli bir fenomenə çevirir. Süni intellekt insan düşüncə və öyrənmə qabiliyyətlərinə əsaslanan model kimi bəşəriyyəti yeni bir sosial qarşılıqlı əlaqə forması ilə qarşı-qarşıya qoyur. Aydındır ki, bu vəziyyət sosializmin və onu təşkil edən bir çox iqtisadi, mədəni və hüquqi kontekstlərin yenidən düşünülməsini zəruri edir. Həqiqətən də, artıq sosiologiya elmi ədəbiyyatında süni intellekt haqqında əhəmiyyətli bir ədəbiyyat kütləsinin yaranmağa başladığını söyləmək mümkündür.

Süni intellektə ictimai-siyasi yanaşma çərçivəsində aparılan tədqiqatların, süni intellektin sosial bərabərsizliyə səbəb olması, güc tərəfindən nəzarət və təqib aləti olması və ümumilikdə cəmiyyətə təsiri kontekstində texnologiyanın sırf texniki və ya mədəni, ideoloji mühakimələrdən asılı olmadığını ortaya qoymaq baxımından son dərəcə vacib problem sahələrini araşdırdığını deyə bilirik. Bu tədqiqatlar süni intellektin elmi, texniki və mədəni fenomen kimi qəbul edildiyi üç əsas sahəyə qruplaşdırıla bilər.

Azərbaycan cəmiyyətində süni-intellekt, rəqəmsal transformasiyanın struktur-funksional dəyişikliklərlə yanaşı, yeni sosial risklər və bərabərsizliklərin formalaşmasını da yaradır. Bu baxımdan, rəqəmsallaşma siyasətləri yalnız texniki deyil, eyni zamanda, süni intellektin hansı sosial münasibəti yaradacağı sualı, yeni sosiologiyanın nəzəri sərhədlərini hansı ictimai-siyasi yanaşmaya doğru genişləndirəcəkdir? Beləliklə, süni intellekt rəqəmsal transformasiyada daha əhatəli və vahid sosiologiya yaratmaqla cəmiyyətdə sosial ədalət və inklüzivlik prinsipləri əsasında formalaşdırılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər). (2003). Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 fevral 2003-cü il tarixli 1146 nömrəli Sərəncamı.
2. Adaş, E. B. & Erbay, B. (2022). An Evaluation on the Sociology of Artificial Intelligence. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(1), 326–337.
3. Buchanan, B. (2005). A (very) brief history of artificial intelligence. *AI Magazine*, 26(4), 53–60.
4. Bourdieu, P. (n.d.). Theory of Social Fields.
https://www.researchgate.net/profile/EricMange/publication/266615346_Bourdieu's_Theory_of_Social_Fields_Concepts_and_Applications/links/58c69c6645851538eb8ec4f7/-
5. Bourdieu-Castells, M. (2010). *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Wiley-Blackwell.
6. Crevier, D. (1993). *AI: The tumultuous search for artificial intelligence*. BasicBooks.
7. Ellul, J. (1964). *The technological society*. Vintage Books.
8. Joyce, K., Smith-Doerr, L., Alegria, S., Bell, S., Cruz, T., Hoffman, S. G., Noble, S. U., & Shestakofsky, B. (2021). Toward a sociology of artificial intelligence: A call for research on inequalities and structural change. *Socius*, 7, 1–11.
9. Liu, Z. (2021). Sociological perspectives on artificial intelligence: A typological reading. *Sociology Compass*, 15(1).
10. McCorduck, P. (2004). *Machines who think: A personal inquiry into the history and prospects of artificial intelligence*. A. K. Peters Publishing.
11. Stanford University. (2016). *One hundred year study on artificial intelligence*.
https://ai100.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj9861/f/ai100report10032016fnl_singles.pdf
12. Stanford University. (2021). *One hundred year study on artificial intelligence*.
https://ai100.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj18871/files/media/file/AI100Report_MT_10.pdf
13. Van Dijk, J. (2005). *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*.